

Рибак А.І

Долі нескорених (революційний шлях О.Дякова-Горнового).

Стаття присвячена висвітленню життя та революційної діяльності одного з найвизначніших діячів національно - визвольного руху 40-их років 20-го століття, члена Проводу ОУН, заступника Голови Генерального секретаріату УГВР, публіциста та ідеолога О.Дякова.

Ключові слова: публіцистика, підпільні видання, пропаганда, Головний осередок пропаганди при Проводі ОУН, національна свідомість, боротьба за державність.

The article is dedicated to the portroyal of the life and revolutionary activities of the most outstanding slotesman of national-liberation movement of 40-ies XX century, member of the Presidium of OUN, deputy of the Head of General Secretariat of UGLS, publicist and ideologist Osyp Dyakiv.

Key words: writing on current affairs, secret editions, propaganda, the Principal department of propaganda of Presidium of OUN, national consciousness, struggle for the state.

Виникнення на початку ХХ століття національно свідомої еліти, яка стає детонатором для цілого народу – є риса притаманна новітній історії багатьох країн світу і Україні також. Особливо важливої цінності набуває така еліта в часи бездержавності народу, коли нація без перебільшення приречена на загибель. В такій ситуації на початку 20-го століття перебувала і Україна.

Період 1917-1920рр., коли крах Російської імперії давав надію на відновлення давно втраченої державності, не дав очікуваних результатів. Великою мірою через відсутність так потрібної національно свідомої еліти, яка б змогла повести народ до боротьби за собою. Це скоріше був лише один з періодів, яких було достатньо в історії України. Період визрівання національного патріотизму, жертвності, період, який безперечно дав поштовх до справжньої революції.

Початок Другої світової війни був шансом для України. Шансом, який став випробуванням для народу і водночас “молодої еліти”, яка, на мою думку, витворилась. Витворилась з однією метою – виборення незалежної України. Боротьба за свободу, основою якої є збройне повстання, включає в собі також інші елементи, основним серед яких є пропагандивна та ідеологічна робота як “за душі” народу так і проти ворожої агітації.

Безперечно складну місію повести народ за собою, завоювати його свідомість взяла на себе ОУН. Члени організації повели широку підготовчу роботу спрямовану на захист нації та на її повстання. Народ потрібно було розбудити, залучити усі його терени,

зорганізувати і що найголовніше – добитись усвідомлення потреби боротьби за державність. Особливо це стосується населення Східної України, свідомість якого, в силу об'єктивних обставин, була значно нижчою за українців західних.

Так трапилось, що саме діячі Проводу ОУН та його ідеологічно-вишкільної референтури стали розумом та вустами, завданням яких було вести народ до волі. Саме вони стали цією “молодою елітою” української нації. До їх числа, на нашу думку, належить також О.Дяків – Горновий.

Життя та діяльність О.Дякова майже не досліджені. Хоча його особистість як діяча Головного осередку пропаганди при Проводі ОУН, Крайового Провідника ОУН Львівського краю, члена Проводу ОУН на Українських Землях, заступника Голови Генерального Секретаріату УГВР, нагородженого Золотим та Срібним Хрестами Заслуги, безперечно заслуговує на належну увагу.

Осип Дяків-Горновий народився 21 червня 1921р. в сім'ї Василя Дякова та Юстини з родини Корник. Був першою дитиною у сім'ї. В родині були відомі традиції боротьби за державність, його батько був під час першої світової війни уланом 7-го Бережанського полку, а потім в Українській Галицькій Армії, в 3-ій бригаді.

Батьки Осипа були середньо заможними хліборобами. Василь Дяків вважався найбільш освіченою людиною в селі, мав удома невеличку бібліотеку, що як на ті часи, траплялося рідко. Батько вів своє господарство із застосуванням нових агрономічних досягнень: перший у селі почав використовувати мінеральні добрива, молотильну машину. Він щиро ділився своїм досвідом і знаннями з іншими селянами, за що його дуже поважали й у разі потреби ішли за порадою, звертались по допомогу. Василя неодноразово обирали головою товариства “Просвіта”, членом управи торговельно-споживчої кооперативи, був він також дяком у місцевій церкві [2, 71].

У 1927р. народилась донька Анна, яка невдовзі померла у віці семи років. Осип дуже боляче відчув смерть сестри до якої був сильно прив'язаний. У майбутнього публіциста вже змалку був помітний нахил до самотності і роздумів. У п'ять років він уже навчився читати і писати від сусідської дівчинки, причому, батьки про це не знали. Дитинство О.Дякова проходило під опікою бабці, яку він дуже любив [1, 27-28].

У 1927-1928 навчальних роках почав освіту в народній школі села. На першому ж році навчання відразу потрапив до групи школярів 2-го класу. Варто відзначити, що навчання у школі аж ніяк не сприяло формуванню національної свідомості учнів, у тому числі О.Дякова. Як згадував В.Галаса, у початкових чотирьох класах усі предмети викладала одна вчителька. За національністю – полька, за переконаннями – шовіністка.

Вона намагалась прищепити захоплення завоюваннями наших земель і перспективою побудови польської держави “від моря до моря”. Запорозьких козаків, їхніх полководців, гетьманів змальовувала “бунтарями” і “різунами” з чим ми ніяк не могли погодитися [2, 72].

Як бачимо, шкільне середовище середовище аж ніяк не сприяло вихованню українського патріотизму. Хоча, можливо, з іншого боку саме це і було одним з тих чинників, які вплинули на формування особистості О.Дякова як революціонера, борця за національне визволення.

З 1931 по 1939 роки Осип Дяків був учнем державної гімназії в Бережанах, після закінчення якої з відзнакою склав іспити зрілості.

Навчаючись у гімназії, Осип підключався і до громадського життя села, давав поради щодо культурно-освітніх справ. Часто бував він і в читальні сільської “Просвіти”, де проводилось навчання в гуртках самоосвіти – вивчали українознавство та агрономію. Осип не брав безпосередньої участі в процесі навчання, бо польська влада забороняла навіть українську культурно-освітню діяльність і могла виключити його з гімназії. Починаючи від першого класу гімназії майбутній теоретик почав писати нариси та оповідання. Вони відкривали здібності автора, його талант відтворювати образи, передавати думки і почуття людей. Від природи він був здібним до інтелектуальної творчості. Осип ще в молодості дивував усіх феноменальною пам'яттю, енциклопедичними знаннями та вмінням викласти, пояснити популярно складні поняття, явища [2, 73].

Уже змалку в О.Дякова проявився хист гуртувати людей навколо себе. Для всіх він був зразково чемним і привітним. У молодших класах гімназії збирав народні пісні, казки, перекази, оповідання, цікавився народними звичаями, повір'ями, обрядами. Зібрав велику збірку матеріалів, яку збирався видати друком, але у 1944р. німці, під час обшуку будинку батьків, знищили її [1, 30].

Разом з майбутнім публіцистом у гімназії навчалось багато майбутніх діячів національно-визвольного руху: Інна Бабуняк, Ярослав Скасків, Степан Голяш. Середовище сприяло формуванню національно-свідомого борця за свою державу: з одного боку польська шовіністична політика, а дія завжди викликає протидію, а з іншого – гімназисти, члени Юнацтва ОУН, які гуртували навколо себе усю свідому молодь.

Тринадцятилітнім юнаком майбутній теоретик вступив до ОУН і став членом її доросту. Як згадував Степан Голяш, саме він у 1933 році втягнув до лав підпільної організації Юнацтва ОУН О.Дякова. Разом з Ярославом Скасківим вони були в проводі гімназійного Юнацтва. Після приходу більшовиків у 1939 році, за словами С.Голяша,

НКВД почало підозрювати юнаків, а директор гімназії змушував їх слідкувати один за одним. А зимою 1939 року всі троє вони змушені були викладати сталінську конституцію для міщан [4, 247-248].

В Олесині та навколишніх селах О.Дяків організував футбольні дружини, де молодь набиралась не лише фізичної міці, а й національної свідомості, бо часто для них читались лекції на різні теми, зокрема з української історії та літератури. Згодом майже всі вони вступили в лави ОУН та УПА [1, 32].

Осип був змалку дуже побожною людиною. Особливо любив читати Апостольські Послання, був активним членом Марійської Дружини та Апостольства Молитви.

По закінченні гімназії О.Дяків вступив до Львівського університету, на факультет української мови та літератури. Але вже 20 вересня 1940 року його заарештовано бережанським НКВД (арешт проводили неподалік біля гуртожитку на вулиці Коперніка). Зрадив О.Дякова студент зі східних областей України на прізвище Нартюк [1, 35].

Арештованого, його повезли у Бережани, а потім до обласної тюрми НКВД у Тернополі. У тюрмі під час допитів був важко побитий, що значно підірвало його здоров'я. Згодом О.Дяків був засуджений до десяти років виправно трудових таборів та переведений до Бердичівської тюрми, звідки йому вдалось утекти під час авіаційного обстрілу міста німцями у червні 1941 року [11, 353].

Вже третього серпня того ж року теоретик почав працювати в Бережанах, в Окружному осередку пропаганди ОУН. Відчуваючи проблеми зі здоров'ям, у вересні він змушений був на декілька днів повернутись додому, що вберегло публіциста від масових арештів восени українських активних діячів та молоді гестапівцями.

Проте, вже восени 1941 року, О.Дяків отримав доручення від Проводу ОУН організувати допомогу для голодуючих з інших регіонів України по селах Бережанщини. Село Олесин тоді прийняло 45 дітей з карпатських і підкарпатських сіл Стрийського повіту. Крім того він вже постійно працював в апараті пропаганди ОУН та писав різні статті для підпільних газет та видань. Батьківська хата тоді була зв'язковою ланкою для пересилки підпільної пошти та різного роду пропагандистських матеріалів, зокрема – на Схід України. Це була свого роду підпільна пошта ОУН, куди здавали матеріали і звідки їх забирали. І це в часи масового терору німців на Заході України.

У другій половині 1941 р. та першій половині 1942 р. публіцист фактично не покидав Олесин [1, 42-54].

За більшовицькими документами, у 1942 року О.Дяків виїжджав з метою пропаганди та налагодження сітки ОУН на Схід України [11, 353]. Проте Василь Кук не підтвердив цього [8].

З осені 1942 року діяч був призначений членом Крайового проводу Юнацтва ОУН, і членом редколегії журналу “Юнак” та редактором журналу “Вісті. Огляд воєнно-політичних подій”, сім чисел якого з’явилося в період з листопада 1943 року до лютого 1944 року [20, 283]. Технічне звено і друкарня підпільного місячника “Юнак” були в селі Мужикові Підгаєцького повіту, а від 1943 року в Чортківщині [16, 666]. Редакція ж, за словами С.Голяша була в селі Олесині [3, 936]. Цікавий наводить у своїх спогадах Володимир Макар, що зимою 1942 року були заарештовані німцями у кам’яниці по вулиці Кохановського Володимир Проскура та Дяків. але Дякова врятувала наречена [15 164].

О.Клименко вказує, що після серпня 1943р. у лісах на кордоні Підгаєччини та Бережанщини було створено нову видавничу базу ОУН. І що там працювали Позичанюк, Горновий, Волинський (П.Федун) та ін. [9, 226]. Автор не вказує, коли саме перейшов туди працювати Горновий. Хоча, якщо взяти до уваги той факт, що він був причетний до підготовки III Надзвичайного Великого Збору ОУН (липень 1943р.), який відбувався саме на Бережанщині, то цілком ймовірно, що публіцист приступив до роботи відразу після створення. Можливо, допомагав обладнувати. Осередок був розгромлений більшовиками у 1945р. [9, 226].

Навесні 1944 року, після розформування Юнацтва ОУН, О.Дяків перейшов до роботи в Крайовому проводі ОУН. Його залучили до роботи над виданнями Української Інформаційної Служби (УІС) – окремої підреферентури при Головному Осередку Пропаганди ОУН (ГОСП), яка займалась збиранням та обробкою інформації. Вона діяла з 1942 по 1945 роки [18, 65]. Значна увага в діяльності УІС приділялась об’єктивному інформуванню підпільників та населення про реальну ситуацію в Україні та світі, спростуванню брехливої окупантської німецької та московської пропаганди про їх “перемоги”. Роботу публіцист провадив у Львові де разом з гімназійними товаришами С.Голяшем та Я.Скасківим займались самоосвітою, влаштовували курси, готували кадри молодих юнаків і юначок на нову збройну боротьбу [4, 249].

За твердження Петра Дужого, в листопаді 1944 року О.Дяків уже редагував “Щоденні Вісті Української Інформаційної Служби”. Це сталося, ймовірно, після того, як з посади усунули В.Лабу. Невдовзі, наприкінці листопада, О.Дяків був переведений у підпорядкування Якова Бусла (“Київський”) й отримав розпорядження виїхати разом з ним, П.Федуном та “Кузьменком” на Бережанщину для роботи в референтурі політичного вишколу Проводу ОУН та політ виховному відділі Головного Військового Штабу УПА, яким керував Я.Бусел [18, 70].

Після відходу Д.Маївського за кордон, Я.Бусел отримав усі справи ідеологічно-політичної референтури і став новим референтом Проводу. Ідеологічно-політична

референтура Проводу ОУН розташувалась в селі Бишки Козівського району Тернопільської області. Тут також часто знаходились члени Проводу ОУН, тому можна назвати село Бишки Ставкою Проводу ОУН [10, 37-38].

Імовірно, що з відходом О.Дякова завершився другий період видання “Щоденних Вістей” [18, 70]. За словами Василя Кука О.Дяків працював у референтурі цілу зиму. До кола їх обов’язків тоді входила детальна розробка вишколів та їх тематики, а також розробка ідеологічно-світоглядних, політико-програмових та виховно-вишкільних засад української національно-визвольної боротьби. Це була свого роду “академія” до роботи якої залучались лише найкращі кадри ОУН [8].

О.Дяків належав до комісії, яка підготовляла III Надзвичайний Великий Збір ОУН який відбувся в серпні 1943 року на Тернопільщині. З лютого 1944 року, за словами батька, він перебував в селі Божиків Підгаєцького повіту. В той час між селами Тростянець-Божиків-Саранчуки розмістилась база УПА: штаби, повстанський шпиталь, склади харчів, амуніції тощо [1, 59].

Приблизно з осені 1943 року в околицях сіл Потік-Жуків-Бишки та в прилеглих до них лісах розмістилась референтура СБ Проводу ОУН, що її очолював Микола Арсенич, а у селі Раю біля Бережан у 1944-1945 роках знаходився зв’язковий пункт Провідника і криївка [10, 38]. Таким чином ми бачимо, що Тернопільська область була “серцем” ОУН в 1943-1945 роках.

У 1944 році Провід ОУН пропонував йому виїзд за кордон, але він відмовився, бо вважав, що в німецьких концтаборах залишилась велика кількість полонених українських націоналістів, які невдовзі вийдуть і будуть працювати на благо здобуття незалежності України. А на українських землях повинні залишитись люди, які добре володіють ситуацією в Краї.

У другій половині березня 1945 року референтуру, з метою децентралізації і кращої конспірації було розформовано і Осип Дяків був направлений у Львівський край [10, 38].

За більшовицькими документами та споминами П.Дужого, після 4 червня 1945 року О.Дяків став новим редактором видання “Повстанець”. Після того як було загазовано в селі Дев’ятниках Новострілищанського району тодішньої Дрогобицької області криївку референта пропаганди Проводу ОУН Петра Дужого. Можна припустити, що допомагав в редагуванні журналу і керівник ГОСП Петро Федун-“Полтава” [17, 63].

У 1945 році О.Дяків причетний до редагування восьмого і дев’ятого чисел офіційного проводу ОУН “Ідея і Чин”, який виходив з 1942 року. У вказаних номерах тягар проблематики перенесений на підбільшовицьку дійсність. Вістки з українських земель дали багатий матеріал про розміри комуністичного терору, про сотні

самооборонних дій українського визвольного підпілля. У десятому номері журналу, який редагував П.Федун, була опублікована стаття О.Дякова “Шовіністичне запаморочення і русифікаційна гарячка більшовицьких імперіалістів” [13, 16-18].

Потрібно відзначити, що після 1945 року простежити життєвий шлях О.Дякова надзвичайно складно. До цього спричинилися як загальний спад активності діячів ОУН та УПА через масові більшовицькі репресії та, відповідно, умови конспірації, які змушували діячів підпілля постійно змінювати місце перебування.

Григорій Дем’ян у своїй статті вказує, що в 1946 році криївка ГОСПу перебувала на горі Кучері біля Корчина. Там перебували П.Полтава, Степан Кузьменко (“Професор”), Богдана Світлик (“Доля”). Зовсім недалеко в околицях Урича була повстанська радіостанція “Вільна Україна” [7, 45].

Зі спогадів Марії Савчин ми знаємо, що восени 1947 року О.Дяків разом з П.Федуном перебували на південному сході Карпат. За вказівкою Тараса Чупринки вони повинні були допомогти перезимувати М.Савчин та В.Галасі у бункері ГОСПу [14, 163]. М.Савчин пригадує, що О.Дяків був зодягнений у цивільне, худорлявий, низького зросту, з чорною хвилястою чуприною і лагідним поглядом карих очей [14, 72].

Весною 1948 року, знову відбулася зустріч між В.Галасою та Дяковим і Федуном. На нараду мав прибути також Роман Шухевич, але масові облави перешкодили його прибуттю. Наряду з Крайовими провідниками провів П.Федун, зreferувавши основні завдання боротьби збройного підпілля на найближчий час і на майбутнє. На нараді було повідомлено О.Дякову, що він залишається у Львівському краї [2, 77]. Зустріч з Р.Шухевичем все ж відбулася у травні 1948 року в Миколаївських лісах на Львівщині [14, 205]. Можливо, саме на цій нараді теоретика і було призначено Крайовим провідником ОУН Львівського краю.

З 1949 року О.Дяків був введений до складу Проводу ОУН на Українських Землях. Влітку 1950 року публіцист займає посаду Заступника Голови Генерального секретаріату Української Головної Визвольної Ради [12; 55]. Головою після смерті Р.Шухевича став Василь Кук.

Рішенням УГВР від першого листопада 1950 року, “за видатні заслуги для справи визволення українського народу, за віддану і жертвну організаційно-політичну роботу, за мужність і героїство, проявлені у боях з більшовицькими окупантами” сотника Горнового нагороджено Золотим Хрестом Заслуги [6, 276]. А на основі рішення УГВР від 12 жовтня 1952 року О.Дякову надано посмертно ступінь сотника-політвиховника [6, 281].

Загинув теоретик та публіцист 28 листопада 1950 року біля села Великопілля Яворівського району на Львівщині. Разом з ним загинули Мошанчук М.В. (“Бор”),

Шатинськи П.Ф (“Крук”), “Петро”, він же “Вибух” – особистий охоронець О.Дякова та Леус П.О. (“Орест”) – охоронець “Бора” [11, 354].

На сьогоднішній день нам відомі такі псевдо О.Дякова: Горновий, Гончарук, Юрїїв, Осипенко, Цвечек, Наум, Артем, 605, 147. Горновий, Гончарук, Осипенко він найчастіше використовував підписуючи свої статті. Працюючи в журналі “Юнак” – псевдо “Юрїїв”. Будучи провідником Львівського Краю – “Наум”. При підпільній переписці він був означений номером “605”.

Після ліквідації О.Дякова у бункері було виявлено дуже багато зразків друкованих матеріалів. Всі вони зберігаються в ДАСБУ. Зокрема - це альбом націоналістичних листівок (близько двадцяти восьми найменувань, в основному – це звернення до різноманітних категорій населення); альбом графіки технічного звена “Зота”(Ніл Хасевич), разом з ним замовлення на виготовлення, разом з описом основної ідеї, близько вісімдесяти дереворитів; альбом листівок виготовлених в типографії ОУН в Тернопільській області; альбом зразків печаток, штемпелів, виготовлених підпіллям ОУН для підробки різних документів; альбом адрес, пунктів зустрічей, явок оунівців [5].

Крім згадуваного журналу “Юнак” О.Дяків був причетний тою чи іншою мірою ще до ряду видань. Зокрема – це офіційний орган ОУН “Ідея і Чин”, усього вийшло в світ десять чисел журналу. “Самостійність” – орган УГВР. Вийшло лише одне число на 188 сторінках у тому ж таки 1946р. Тут поміщено статтю О.Гончарука (О.Дяків) “УПА – носій ідей визволення і дружби народів”. “Осередок Пропаганди і Інформації при Проводі ОУН”, вийшло чотири випуски від травня 1948 року до початку 1949р. у випуску №3 за травень 1949р. поміщено статтю О.Горнового “Про свободу преси в ССРСР”.

Певний час О.Дяків також редагував “Щоденні Вісті”, видання УПА. Цікавий факт, Петро Дужий вказує, що саме О.Дяків першим довідався про звільнення С.Бандери з концтабору, мабуть з радіопередач, та помістив цю звістку у часописі “Щоденні Вісті” [19, 304]. Праця О.Дякова “ССРСР – країна найжорстокішого гноблення народів і визиску робітників”, була видана брошурою, як матеріал для вишколу першого ступеня, причому, без підпису. Решта з відомих дотепер нам праць були теж видані окремими брошурами. Саме своїми публіцистичними творами ця людина залишила помітний слід для нащадків. Його праці відображали на папері не лише існуючу дійсність, але й бажане майбуття.

Батько у своїх спогадах розкрив деякі погляди публіциста на ті чи інші проблеми. В основному це стосувалось питань, які викликали дискусію між діячами в Україні та Закордонними частинами ОУН. За словами батька теоретик не виступав проти кооператизації сільського господарства за зразком сільськогосподарських артілей

М.Левицького, бо вважав ці артілі тільки формою приватної власності селян на землю, яку вирішують добровільно оці хлібороби, що таку артіль організують.

Боротьбу за національне визволення О.Дяків ставив вище боротьби за соціальне визволення, вважав, що національне визволення включає в себе і соціальне визволення, бо соціальне поневолення здійснюється чужинцями. Публіцист відкидав думку про можливість існування в Україні привілейованих клік, груп, класів чи партій. А провідницьку систему вважав засобом тимчасовим, потрібним лише на час визвольної війни. Партійна демократія не мала симпатій в О.Дякова бо він вважав партії кліками, а партійні інтереси – інтересами, що не завжди покриваються з національними, а дуже часто суперечать їм.

У ці роки він розробляв проект “Суспільної палати”, де мали б бути заступлені всі соціальні прошарки України. Уже в 1942 році публіцист був переконаний, що Німеччина програє війну. Але все таки вважав, що імперські потуги знесиляться до такої міри, що на поверхню вийде третя сила – поневолені народи і вирішать політичний уклад Східної і Центральної Європи [1, 56-57].

Коротке і таке трагічне життя О.Дякова було цілковито присвячене боротьбі за українську державність. До нього, як і до багатьох інших діячів того часу, доля не була прихильна. Вони виконували свою місію, усвідомлюючи її приреченість, але маючи в серці тверду віру в загальну перемогу, яку здобудуть наступні покоління націоналістів-патріотів.

1. Василь Дяків: Мої спогади про Осипа Горнового (У записі Л.Шанковського) // Дяків-Горновий. Ідея і Чин.
2. Галаса В. Світлий пам'яті О.Дяківа – (Горнового) (1921-1950) // Визвольний шлях. – 2000. – Кн.3.
3. Голяш С. Підпільні друкарні // Визвольний шлях. – 1982. - №8-9.
4. Голяш С. Три однокласники Бережанської гімназії // Спогади про гімназійні гуртки в Бережанах. – Торонто, 1954.
5. Державний архів Служби безпеки України (ДАСБУ), фонд друкованих видань, спр.№372, т.18.
6. ДАСБУ, фонд друкованих видань, спр.№376, т.60..
7. Дем'ян Г. Сколівщина у повстанському русі ОУН і УПА 1940-1960рр. // Воля і Батьківщина. – 1996. - №2.
8. З особистого архіву автора // Спогади В.Кука. Записані 21.01.2004р. у м.Києві

9. Клименко О. Підпільні друкарні ОУН на Тернопільщині у 1941-1952рр. // Історико – географічні дослідження в Україні. Збірник наукових праць. Число 5. К., 2001.
10. Кук В. Постій проводу ОУН у селі Бишках // Воля і Батьківщина. – 1998. - №4.
11. Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади. Книга 2 (Підготували Я.Лялька, Р. Коритко, Мирон Онишкевич та ін.). Автор передмови Я. Лялька. – Львів, Галицька видавнича спілка, 1997; ілюстр. – 664с.
12. Літопис УПА. – Т.10.
13. Літопис УПА. – Т.24.
14. Літопис УПА. – Т.28.
15. Макар В. Бойові друзі. Збірка спогадів з дій ОУН (1929-1945) Том 1. Торонто, 1980р.
16. Макар В. Пропагандивна діяльність УПА і її доповнення до пропаганди ОУН // Визвольний шлях. – 1982. - №5-9.
17. Мороз В. Останнє число “Повстанця” // Воля і Батьківщина. – 1998. - №2.
18. Мороз В. Підпільна Українська Інформаційна Служба // Визвольний шлях. – 2001. - №6.
19. Петро Дужий. Степан Бандера – символ нації. ескізний нарис про життя і діяльність Проводу ОУН. “Галицька Видавнича Спілка”, 1996р. Львів.
20. Содоль П. УПА 1943-1949рр. Довідник / Випуск другий. – Нью-Йорк, 1995. 296с.